

ON INDUSTRIALIZATION PROCESS IN THE WORLD AND TURKEY IN THE AXIS OF DEPENDENCY AND UNEVEN DEVELOPMENT

BAĞIMLILIK VE EŞİTSİZ GELİŞME EKSENİNDE DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME SÜREÇLERİ ÜZERİNE

Yaşar SUVEREN¹

Abstract

This study examines the economic transformation of Turkey, as well as the industrialization policies followed since the establishment of the Republic of Turkey, in relation to the global capitalist system by stressing the issue of *dependency*. The majority of countries around the world, including Turkey, are referred to as *less developed*, *underdeveloped*, *developing* or *dependent countries* in the development economics and sociology literature. The differences between established capitalist countries and those that experienced capitalist relations later are attempted to be captured by such concepts. The proliferation of concepts can be treated as an indicator of the historical evolution of the relationship between the two sets of countries. A fundamental question of theoretical studies on this topic has involved whether the unequal relationship between these countries would change. Also debated is the potential transformative impact of the internal evolution of national economies. This study is informed by Samir Amin's explanation of "uneven development" and other literature related to dependency theory. Thus, the analysis focuses on Turkey's "integration" into and "dependency" on the capitalist world system. Following a brief reference to the historical transformation of Turkey's economy, the study provides an assessment of the "import-substituting industrialization" strategy, followed until the 1980s, and the "export-led industrialization" policies implemented since the 1980s. It contends that both strategies have failed to address Turkey's "industrialization" problem and pushed the country into a vicious circle by reproducing "dependency" relations. While there may be several explanatory factors for this failure, the "dependency" relationship with the world capitalist economy is seen as the primary mechanism. Despite the pessimistic outlook, the article concludes that Turkey still has the potential to break the vicious circle, and there are alternative development and industrialization strategies.

Keywords: Industrialization of Turkey, development, uneven development, dependency, economic transformation of Turkey

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin ekonomik değişimi ve buna bağlı olarak da sanayileşme politikalarının geçirdiği dönüşüm üzerinde durulacak. Bu yapılmaya çalışılırken, başlangıcından günümüze değin ülkemizde benimsenen sanayileşme stratejilerindeki değişim ve farklılaşmalar, dünya ölçeğinde hegemonik bir iktisadi ve toplumsal sistem olan kapitalizmle ve kapitalist ekonomik sistemle olan *bağımlılık ilişkisi* içerisinde ele alınacaktır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ve dünyanın çoğunluğunu oluşturan ülkeler, iktisat ve kalkınma sosyolojisi literatüründe *az gelişmiş*, *gelişmemiş*, *gelişmekte olan* ve *bağımlı ülkeler* olarak adlandırılmışlardır. Kapitalizmin ortaya çıkıp yaygınlaştığı ülkeler ile kapitalist ilişkilerle daha geç tanışan ülkeler arasındaki fark bu türden kavramlarla açıklanmaya ve adlandırılmaya çalışılmıştır. Kavram çokluğu, söz konusu ülkeler arasındaki ilişkinin tarihsel evrimin geçirdiği niteliksel değişimlerin göstergesi olarak da okunabilir. Bu alana ilişkin kuramsal çalışmaların üzerinde durduğu temel sorunlardan biri, ülkeler arasındaki *eşitsiz ilişkinin* dönüşüp dönüşmediğidir. Bunun yanısıra, dünya ve ülke ekonomilerinin iç evrimiyle bu ilişkilerin dönüşme olasılığının olup olmadığı da tartışılmaktadır. Yazıda benimsenen kavramsal çerçeve, Samir Amin'in kapitalizm çözümlemesinde formüle ettiği "eşitsiz gelişme" yaklaşımına ve "bağımlılık" etrafında geliştirilen bir dizi kuramsal katkılara dayanmaktadır. Çalışmada izlenen genel kuramsal yaklaşımla bağlantılı olarak Türkiye'nin kapitalist dünya sistemiyle "eklemlenme" ve "bağımlılık" ilişkisini merkezine alan çözümlemelere bağlı kalarak hareket edildi. Bu çerçevede kısaca Türkiye ekonomisinin tarihsel dönüşümüne değinilerek, "ithal ikamesine dayalı gelişme" ile 1980'li yıllarda başlayıp günümüze değin uzanan "ihracata dayalı gelişme" stratejilerinin bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Her iki gelişme stratejisinin Türkiye'ye neler kazandırıp neler kaybettirdiğine değinilmeye çalışılmıştır. Varılan genel sonuç her iki stratejinin de Türkiye'nin "sanayileşme" sorununun üstesinden gelmekte başarısız olduğu ve "bağımlılık" ilişkisini yeniden üreterek, Türkiye'yi kısır bir döngüye mahkûm ettiğidir. Bu sonuçta belirleyici birçok neden olmakla birlikte temel mekanizmanın dünya kapitalist sistemiyle kurulan "bağımlılık" ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bu olumsuz yargıya karşın yazıda, Türkiye'nin mevcut halde dahi içine kısırıldığı döngüden kurtulacak potansiyeli ve önüne koyacağı kalkınma ve sanayileşme strateji ve yollarının olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de sanayileşme, kalkınma, eşitsiz gelişme, bağımlılık, Türkiye'nin ekonomik dönüşümü

¹ Arş. Gör. Dr., Yaşar Suveren Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. ysuveren@gmail.com.

GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye’nin ekonomik değişimi ve buna bağlı olarak da sanayileşme politikalarının geçirdiği dönüşüm üzerinde durulacak. Bu yapılmaya çalışılırken, başlangıcından günümüze değin ülkemizde benimsenen sanayileşme stratejilerindeki değişim ve farklılaşmalar, dünya ölçeğinde hegemonik bir iktisadi ve toplumsal sistem olan kapitalizmle ve kapitalist ekonomik sistemle olan *bağımlılık ilişkisi* içerisinde ele alınacaktır.

Benimsenen kavramsal çerçeve, Samir Amin’in kapitalizm çözümlemesinde formüle ettiği “eşitsiz gelişme” (Amin, 1992) yaklaşımına ve “bağımlılık” etrafında geliştirilen bir dizi kuramsal katkılara dayanmaktadır. Çalışmada izlenen genel kuramsal yaklaşımla bağlantılı olarak Türkiye’nin kapitalist dünya sistemiyle “eklemlenme” ve “bağımlılık” ilişkisini merkezine alan çözümlemelere bağlı kalarak hareket edildi. Bu çerçevede kısaca Türkiye ekonomisinin tarihsel dönüşümüne değinilerek, “ithal ikamesine dayalı gelişme” ile 1980’li yıllarda başlayıp günümüze değin uzanan “ihracata dayalı gelişme” stratejilerinin bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Her iki gelişme stratejisinin Türkiye’ye neler kazandırıp neler kaybettirdiğine değinilmeye çalışılmıştır. Varılan genel sonuç her iki stratejinin de Türkiye’nin “sanayileşme” sorununun üstesinden gelmekte başarısız olduğu ve “bağımlılık” ilişkisini yeniden üreterek, Türkiye’yi kısır bir döngüye mahkûm ettiğiidir. Bu sonuçta belirleyici birçok neden olmakla birlikte temel mekanizmanın dünya kapitalist sistemiyle kurulan “bağımlılık” ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bu olumsuz yargıya karşın Türkiye’nin mevcut halde dahi içine kısırıldığı döngüden kurtulacak potansiyeli ve önüne koyacağı kalkınma ve sanayileşme strateji ve yollarının olduğunu da belirtmek gerekir. Sonuç bölümünde, olası bu türden strateji önerilerine ve bunun somut göstergelerine yer verilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışıldı.

Bağımlılık ve Dünya İşbölümü

Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu ve dünyanın çoğunluğunu oluşturan ülkeler, iktisat ve kalkınma sosyolojisi literatüründe *az gelişmiş, gelişmemiş, gelişmekte olan ve bağımlı ülkeler* olarak adlandırılmışlardır. Kapitalizmin ortaya çıkıp yaygınlaştığı ülkeler ile kapitalist ilişkilerle daha geç tanışan ülkeler arasındaki fark bu türden kavramlarla açıklanmaya ve adlandırılmaya çalışılmıştır. Kavram çokluğu, söz konusu ülkeler arasındaki ilişkinin tarihsel evrimin geçirdiği niteliksel değişimlerin göstergesi olarak da okunabilir. Bu alana ilişkin kuramsal çalışmaların üzerinde durduğu temel sorunlardan biri, ülkeler arasındaki *eşitsiz ilişkinin* dönüşüp dönüşmediğidir. Bunun yanısıra, dünya ve ülke ekonomilerinin iç evrimiyle bu ilişkilerin dönüşme olasılığının olup olmadığı da tartışılmaktadır.

1960’lardan sonra kendini ortaya koyan bir olgu olarak bağımlı ülkelerin ihracat yapısında ve dolayısıyla iç üretim yapılarında bir değişim gözlenmektedir. Bu zamana kadar tarım ürünleri ihraç edip her türlü sanayi ürününü ithal eden ülkeler, sanayi ürünleri ihraç etmeye başlamışlardır. Çoğunluğu tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç etmekle birlikte, bazı ülkeler tekstil, kimya ve hatta giderek en dinamik sanayi sektörü ürünlerini (bilgisayar, elektronik ürünler vb.) ihraç etmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu gelişme veya dönüşümü anlamının ve açıklamanın geleneksel iktisat açısından kolay olmadığı söylenebilir. Getirilen açıklamaların çoğu yetersiz kalmış ve yeni çözümleme arayışları içinde *üretken sermayenin uluslararasılaşması* tespiti öne çıkmıştır (Şenses, 1996). Olgunun açıklanmasında iç ve dış dinamiklere yapılan vurgu farklılıklarına göre de ayrışmalar söz konusudur. Ancak ilk bakışta sorunun iki temel boyutunun öne çıktığı görülmektedir: 1) Bağımlı ülkelerin uzun yıllar boyunca izledikleri ithal ikameci kalkınma politikası hem tıkanmış hem de iç üretim yapıları belirli bir gelişkinliğe ulaşarak yeni bir aşamaya ulaşılmıştır. 2) Gelişmiş ülkelerde emek üretkenliği artışında (özellikle demir-çelik ve kimya sanayi gibi sektörlerde)

karşılaşılan sınır ve buna rağmen yükselen ücretler, kâr oranlarını düşürerek söz konusu sanayilerin ucuz emek alanlarına taşınmasını zorunlu kılmıştır (Berksoy, 1982; Şenses, 1989). Sorunun bu iki boyutunu anlamak için bağımlı ülkelerin iç üretim yapılarındaki değişimle, uluslararası işbölümünde ortaya çıkan değişimleri birlikte ele almak gerekir. Bu ise dünya üretimini ve pazarını kapitalist dünya sistemi olarak ele almayı ve değişimleri de kapitalizmin eşitsiz gelişme eğilimiyle ilişkilendirmeyi gerektirmektedir (Başkaya, 1997); kapitalist dünya sistemi, fabrika içinde veya üretim ekseninde yarattığı işbölümünü dünya ölçeğinde ülkeler arasında da yaratmaktadır. Ortaya çıkan işbölümü eşitsiz bir yapıdadır ve ülkelerin bazıları belirleyen konumundadır. Bu nedenle herhangi bir ülke sahip olduğu bütün özgül niteliklerine rağmen tek başına ele alınamaz ve diğerlerinden soyutlanamaz (Amin, 1992).

Eşitsiz gelişim sadece merkez ülkelerle bağımlı ülkeler arasında ortaya çıkmamakta, bağımlı ülkelerin kendi aralarında da önemli farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ithal ikameci döneme bütün bağımlı ülkeler aynı koşullarda girmedikleri gibi, bu dönemin kapanışı da aynı kapsam ve hızda olmamıştır. Ucuz emek gücünü ön koşul olarak arayan uluslararası üretken sermaye bütün bağımlı ülkelere eşit davranmamış ve altyapı, otoriter-güdümlü siyasal rejimler, coğrafi konum vb. gibi başka koşullar da aramıştır. Bu koşulları sağlayabilen ülkeler diğerlerinin arasından sıyrılarak öne çıkabilmişlerdir. Sözü edilen bu süreçte, daha önceleri gelişmiş ülkelere özgü sayılan bazı sektörler (demir-çelik, kimya gibi) kalıcı bir biçimde bağımlı ülkelere kaymaya başlamıştır.

Kapitalist sistemde yaşanan değişim, bazı sektörlerin giderek terk edilmesi ve bunun yerine robot, yarı-iletken, elektronik, bilişim ve bilgisayar gibi sektörlerle yönelmekle sınırlı değildir. Değişim kapitalist dünya sisteminin üretim ilişkilerinde de yaşanmaktadır. Sermayenin uluslararası dolaşımının kolaylaşması biçiminde başlayıp, çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması ve bunların giderek uluslarüstü bir niteliğe bürünmesi ile birlikte pazar, piyasa, rekabet ilişkilerinde ve devletin konumunda da köklü değişimlere yol açmıştır (Saner, 1993; Uygur, 1992).

Günümüzde, sermayenin ulusal sınırları bir engel olarak gördüğü ve artık devletin koruyuculuğuna gereksinim duymadığı açıktır. Tersine devletin, düzenleme, sermaye birikiminin önündeki engelleri temizleme ve sermayenin meşruluğunu sürdürme dışında, ekonomide bir ‘tekel’ veya ‘üretici’ rolüyle var olması bir engel olarak görülerek dünya çapında ‘özelleştirme’ ve ‘devletin küçültülmesi’ kampanyaları başlatılmıştır. Günümüzdeki neoliberal hegemonyasının rasyoneli bu zemin üzerine inşa edilmiş durumdadır. Uluslararası sermayenin ulaştığı düzey, devletin ‘üretici’ rolünü gereksiz kılmaya başlamıştır. Sonuçta, dünya pazarı giderek tekeller arası rekabet alanına dönmeye başlamıştır. Rekabet öncelikle sektörler arasında yaşanmaya başlamış; bu süreçte petrol ve demir-çelik sektörleri gerileyerek yerlerini otomotiv, elektronik ve bilgisayar sektörlerine bırakmaya başlamıştır (Harvey, 1997: 143-238). Rekabet, ülkeleri *ulus* olmaktan çıkarıp *pazar* haline dönüştürmektedir. Ülke sınırlarının ekonomik anlamda ortadan kalkması ve devletin “üretim” alanının dışına taşınması ‘serbest piyasa’ ideolojik motifiyle gündeme getirilmiştir. Piyasanın giderek genişlediği, serbest piyasanın bütün ülkeler için tek çözüm olduğu düşüncesi kuramsal yaklaşımlardan politik programlara kadar yansımıştır.

Teknolojik Değişim ve Yeni Hegemonik Sektörler

1970’lerden sonra gelişmiş kapitalist ülkelerde hızlı ve köklü teknolojik değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bilgisayarların üretim ve tasarım süreçlerine girmesiyle, yeni üretim alanları açıldı ve yeni iş örgütlenmeleri oluşturulmaya başlandı. Mikro elektronik teknolojisi hegemonik hale geldi. Mikro elektroniğin kullanıldığı sektörler de hegemonik sektörler oldular. Klasik sanayi birimlerinde gittikçe daha az emek gücü kullanılabilir hale geldi ve otomasyon yaygınlık kazanmaya başladı. Açığa çıkan emek

gücünün bir kısmı, araştırma-geliştirme gibi imalat-sanayi dışı bilişim sektörlerine aktarıldı. Maddi mal üretimindeki işgücü azalırken, hizmet ve enformasyon sektörlerindeki işgücü artış gösterdi.

1970’li ve 1980’li yıllar boyunca, gelişmiş kapitalist ülkelerde geleneksel sanayilerin gittikçe azaldığı görülmektedir. Otomotiv, demir-çelik gibi sektörler teknolojileriyle birlikte bağımlı veya azgelişmiş ülkelere aktarılırken, bilgisayar, mikro elektronik, yazılım-programlama gibi yeni alanlara yatırımlar başlamıştır. Dolayısıyla bu alanlarda kullanılan emeğin biçimi de değişmiştir; kol emeğinin oranı azalırken, kafa emeğinin oranı artmıştır. Ancak bu olgu, emeğin daha nitelikli veya vasıflı olduğu anlamına gelmemektedir. Bilgi (tasarım, yazılım vb.) üzerinde tekel gücü korunabildiği sürece bir kâr kaynağı olarak kalır. Bilginin öğrenilmesi ve diğer sermaye grupları tarafından uygulanması ile bu özelliği ortadan kalkar. Bu nedenle bilgi üretimi büyük gizlilik içinde ve büyük araştırma-geliştirme birimlerinde olağanüstü bir emek gücü kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Üretilen bilgi patent hakları, telif/copyright sistemleri gibi koruma yöntemleriyle kâr kaynağı olarak saklanır. Ancak bu sürekli mümkün olamayacağından modern kapitalist toplumda “sürekli yenilik” bir ihtiyaç olarak belirmektedir (Suzuki, 1984a: 112).

Bilginin meta olarak üretiminin başlamasıyla sermayedarlar bu alandaki emek gücünün verimliliğini artırmak için işbölümünü daha ayrıntılı hale getirmeye başladılar. Bu da işlerin daha çok bölünmesi ve rutinleşmesi sonucunu doğurdu. Gelişmiş enformasyon ağı ve veri tabanı sistemleri fabrika üretimindeki montaj hattına benzer bir rol oynamaya başladı. Karmaşık entegre işlerin küçük ve yalıtılmış aşamalara ayrılarak daha az vasıflı emek ile yapılması olanaklı hale geldi (Suzuki, 1984a: 118-119). Japonya’da yapılan bir araştırmaya göre, yazılım üretimindeki kafa emeğinin vasıfsızlaşması açıkça görülen bir olgudur (Suzuki, 1984b; Duncan, 1981: 172-207). Planlama, mühendislik ve bilimsel araştırma bile bu süreçten etkilenmektedir. Robotlar işçileri montaj hattından uzaklaştırırken bilgisayarlar da yüksek teknik gerektiren üretim aşamalarını görece basit ve monoton işlere dönüştürmektedir (Guterl, 1983: 91). Bilimsel araştırma ve geliştirme alanında bile “sürekli yenilik” baskısı entelektüel bağımsızlığı aşındıran bir işlev görmektedir. Bilim adamlarının yerini Fordist montaj hattındaki işçi ve ürettiği nesne arasındaki ilişkiden farklı olmayan kafa emekçileri almaktadır (Suzuki, 1984a: 119). Gelişmiş kapitalist ülkelerde zihinsel emeğin genel toplumsal emek içerisindeki oranının yükseldiği bir gerçeklik olsa da, bu üretimin örgütlenmesini gelişmiş kapitalist merkezlerdeki üretim kompozisyonuyla sınırlanamayacağı bir dünyada yaşadığımız gerçeğini ihmal etmektedir. Sanayi üretiminin örgütlenmesi giderek küresel bir nitelik kazanmaktadır. Artık sanayi üretim süreci bir ülkenin sınırları içerisinde başlayıp bitmemekte, dünya bir fabrikaya dönüşmektedir. Eskiden bir fabrika içinde tasarımdan üretimin son aşamasına kadar üretimin tüm aşamaları bir arada iken, bugün, bir eğilim olarak tasarım ve gelişmiş teknoloji gerektiren üretim aşamaları gelişmiş ülkelerde, daha geri teknoloji ve daha fazla emek gücü gerektiren aşamalar ise bağımlı ülkelerde gerçekleştirilmektedir. “Esnek uzmanlaşma” adı verilen uluslararası endüstriyel örgütlenme, fabrika içi işbölümünün dünya ölçeğinde bir olgu haline gelişini ifade etmektedir. Böylece kafa ve kol emeği arasındaki ayırım, üretimin dünya çapındaki örgütlenmesinde ortaya çıkmakta ve “emek sürecinin uluslararasılaşması” adı verilen genel bir süreç içinde genişletilmiş bir biçimde yeniden üretilmektedir.

Yeni teknolojilerin üretim sürecine girmesiyle birlikte üretim ilişkilerinin biçimi değişmiş, somut etkisini ise özellikle istihdam alanında göstermiştir. Yeni teknolojilerin sanayiye uygulanmasıyla özellikle dayanıklı tüketim malları ve bunların yan sanayilerinde belirgin üretim artışlarına rağmen, istihdamda mutlak anlamda bir genişleme yaratmamıştır. Tam tersine, yeni teknolojilerin sanayiye uygulanması istihdamı daraltan bir unsur olmuştur. Yeni teknolojilerin yarattığı işsizliğin yalnızca bağımlı ülkelerde değil, bu teknolojilerle “sanayi ötesi toplum”a geçtikleri iddia edilen

ABD, Japonya ve Avrupa ülkelerde de yapısal bir özellik kazanmıştır (Harvey, 1997). Diğer taraftan yeni teknolojiler, standart olmayan istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Üretim sürecinin bölündüğü aşamaların her birinin bağımsız meta üretim süreçleri biçiminde örgütlenmeye başlamasıyla birlikte, bu tür üretimde bulunan firmalar, nispeten daha küçük bir “sürekli işçi” kadrosunu elinde tutup, kısmi-sürekli çalışma (part-time), geçici işçiler, kendi işinde çalışma, eve iş, tele-çalışma gibi biçimlerde esnek bir üretim örgütlenmesine gitmektedirler. Böylece, birim başına kullanılan emek miktarında bir azalma yaşanmamakta, ancak, “sürekli istihdam” a göre örgütlenen emek gücü zayıflatılmaktadır (Murray, 1995: 46-60).

Üretimin içeriği ve üretim araçlarındaki değişim, temel eğitime de yansımakta ve toplumun üyelerinin ortalama öğrenim süresi yükseltilerek, basit emek normları değiştirilmektedir. Böylece, tasarım ve düzenleme alanlarındaki işler bile basit emeğin konusu haline getirilmektedir. Karmaşık bir seçme ve ayıklama mekanizması aracılığıyla artık basit emek ürünleri haline getirilen bu işler büyük şirketlerin üretim ve pazarlama stratejilerinin girdileri olarak “ürün” biçimi kazanmaktadır. Böylelikle, emek hiyerarşisinin en üst katında yine konvansiyonel “yönetim kurulu” bulunmaktadır. Kapitalistin etkinliği saf biçimiyle “karar” a, kararın tek referansı ise “kâr” a indirgenmektedir.

Sömürgecilikte Değişim

Bağımlı ülkeler için öngörülen sanayi yapılanmasının, dünya pazarına yönelik çok alternatifli ve entegre bir endüstriyel düzenleme olduğu bugün için bir olgusal gerçekliktir. Bunun anlamı “yeni sanayileşmiş ülkeler” in endüstriyel dinamiklerinin, uluslararası şirketlerin piyasa hedeflerince belirlenmesidir; enformasyona dayalı sektörleri hegemonik sektörler haline getiren de bu ilişkidir.

Gelişmiş kapitalist endüstri merkezlerinde, geleneksel sanayi işçilerinin sayısı yeni teknolojilerin üretim sürecine eklemlenmesiyle gittikçe gerilerken, bağımlı ülkeler sanayisizleştirilmektedir. Dolayısıyla, gelişmiş kapitalist ülkelerin bağımlı ülkelere vadettiği, sınırlı bir dinamizm değil, dinamizmden arındırılmış bir sanayidir. Yeni emperyalizm, bağımlı ülkeleri tümüyle sanayisizleştirmemekte, bu ülkelerin sanayinde içsel bir gelişme dinamiği yaratabilecek sanayi temelini yok etmektedir (Amin, 1992). Öte yandan bu ülkelere, artık kendisi için, değer transferinde stratejik bir anlamı olmayan, aksine elinde tuttuğu hegemonik sektörler aracılığıyla çok daha etkin bir sömürü potansiyeli yaratmasına hizmet edecek endüstriyel üretim birimlerini aktarmaktadır (Uygur, 1992: 48). Örneğin, otomobil gibi dayanıklı tüketim mallarının hemen hemen tüm parçalarıyla bağımlı ülkelerde üretilebilir olmasının temelinde, üretimin bu alanının artık kârlı olmaktan çıkması bulunmaktadır; cam, tekstil, gıda vb. gibi gelişmiş kapitalist ülkelerin çoktandır terk ettikleri sektörler de bunlardandır. Örneğin, Toyota’nın Japonya dışında 29 bağımlı ülkede otomobil fabrikaları bulunmaktadır.

Teknolojik değişim süreciyle birlikte yaşanan küresel endüstriyel örgütlenme, ülkeler arasında endüstriyel eşitsizliği arttırmakta ve yeni teknolojiler öteden beri teknolojiyi ithal eden dünyanın oldukça geniş bir bölümünü daha ağır bir bağımlılığa sürüklemektedir. Böylelikle eşitsiz gelişmenin boyutları da değişmektedir. Teknolojik değişim, sömürgeciliğin sonu değil, yeni araçlarla çok daha kaba bir biçimde yürütülmesi anlamına gelmektedir. Kapitalizmin üretim teknolojisinde kaydettiği ilerleme gerek gelişmiş kapitalist ülkelerdeki toplumsal ilişkileri, gerekse de bu ülkelerin bağımlı ülkelerle kurdukları egemenlik ve sömürü ilişkilerini değiştirmemekte, aksine yeniden üretilmesi için etkin bir temel oluşturmaktadır.

Küreselleşme Süreci ve Neo-Liberalizm

Yukarıda aktarılan tarihsel sürece zemin teşkil eden, bu sürece yataklık eden önemli bir tarihsel momentum olarak “küreselleşme” olgusu kritik bir önem arz etmektedir. Küreselleşme ve neo-liberalizm ise neredeyse bir birini var eden iki esaslı koşula tekabül etmektedir. Daha çok teknik bir çağrışıma sahip gibi görünen: “küreselleşmenin yeterli bir kavramsal olgunluğa ulaştığı ve üzerinde fikir birliği oluşan bir tanımı olduğu söylenemez. Bununla birlikte, küreselleşmenin en yaygın kullanımında mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojik birikimin ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşabildiği ve faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreç anlamı taşıdığı söylenebilir (Şenses, 2004). Özellikle 20. Yüzyılın son çeyrek diliminde gündeme gelen küreselleşme olgusu daha çok iletişim ve ulaşım alanlarındaki büyük teknolojik atılımlar ve geliştirmelerin bir sonucu gibi durmakta ve öyle anlaşılmaktadır. “Son çeyrek yüzyılda hızlanan ve küreselleşme olarak nitelenen sürecin ortaya çıkmasında bilişim ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, taşıma/ulaştırma maliyetlerindeki azalma ve bunların üretim teknikleri ve piyasaların bütünleşmesi üzerinde yarattığı köklü değişiklikler kuşkusuz önemli ölçüde etkili olmuştur” (Şenses, 2004).

Günümüzde neredeyse her alan ve teori için kullanılır duruma gelen küreselleşme sıklıkla neoliberalizmle ilişkili bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Yeldan (2011) konuyu daha geniş ve tarihsel bir perspektifle ele alarak içinde bulunduğumuz bu dönemin dünya kapitalizminin ikinci küreselleşme evresi olduğunu belirtir. Ona göre: “dünya kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihi, iki ayrı uzun salınım altında, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu evrelerden birincisinin 18. yüzyıl sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takiben, kabaca 1870-1914 arasında dünya mal ve finans piyasalarında hükmünü sürdürdüğünü görmekteyiz. Söz konusu yıllara damgasını vuran bu ilk küreselleşme dalgasının temel özelliği, para piyasalarında ve ticaret ilişkilerinde altın standardının norm kabul edilmiş olmasıdır” (2011: 14). Bu ilk dalga küreselleşme evresi neoklasik iktisadi düşüncenin hâkim olduğu bir zaman dilimidir. 1940’lardan itibaren ise ulus-devlet anlayışı içerisinde şekillenen bir sosyal-devlet modeli uygulanmaktaydı. Sistemin tekrar krize girdiği ve meşruiyetinin tartışılmaya açıldığı 1970’lerde ise sorunların kaynağı devletin piyasaya aşırı müdahaleleri olarak görülmüştür.

ABD’nin ve onun önderliğini yaptığı Batı Blok’unun hâkimiyetindeki dünya ekonomisi bu dönemden itibaren yeni bir dönüşüm ve bunun getirdiği bir yapılanma süreci içerisine girdi. Sosyal devlet anlayışı altında emeğe pek çok kazanım sağlayan bu süreç sermayenin kârlılık oranlarını düşürmüştü ve bu yüzden de üretim ve yatırım kapasitesinin düşmesini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca ulus-devletlerin ve ulusal sınırların varlığı ve her ulusun kendi içinde farklı bir yapılanmaya sahip olması, dış ticarete ortak bir aklın/ilkenin benimsenmemesi sermayenin gelişimi ve yayılımı için önemli bir engeli teşkil ediyordu. Sermaye kendisine yeni ve kârlı alanlar bulmakta zorlanıyor ve birçok engelle karşılaşılıyordu. Fakat deregülasyon olarak da tanımlanan süreçle birlikte, daha önce egemen olan anlayış (Keynesyen veya sosyal refah devleti ağırlıklı uygulamalar) kayda değer bir geri çekilme yaşamıştır (Özkazanç, 2007 ve Özkazanç, 2011). Devletin ekonomideki ağırlığının azaltılarak ve ekonomiye müdahale araçlarının elinden alınmasıyla ekonomi, sermayenin ve piyasanın güdümüne sokulmak istenmiştir. Bu sürecin ayrıntısına geçmeden önce hâkim olan anlayışa kısaca bakmakta yarar var. İkinci Dünya Savaşıyla dengeye gelen kapitalizm, uluslararası ölçekte Keynesyen olarak adlandırılacak devletin düzenleyici ve ekonomide etkin rolünü öngören iktisat politikasını temel alıyordu. “Devlet,

müdahaleci nitelikteki politikalarla doğrudan yatırım yaptığı gibi özel sektörü de yönlendiriyor özellikle büyük sermayeye arka çıkıyordu” (Sönmez, 1998: 96). Hem merkez ülkelerde hem de çevre ülkelerde birikim modeli olarak Fordist ve Keynesçi model geçerliydi. “Fordist sermaye birikimi ve tekeli regülasyon döneminde özel tarihsel koşullar çerçevesinde gerçekleştirilen büyüme, beraberinde refah artışını da getirmiş ve verimlilikteki tırmanmaya koşut olarak reel ücretlerde de artış kaydedilmiştir” (Boratav, 1993: 191). Modelin emek -sermaye ilişkisinde öngördüğü ise, üretim ilişkilerinde talep yönlü Keynesçi politikanın bir gereği olarak gerilimi azaltacak yüksek ücret politikasıydı. Yığınsal üretimin massedilmesi için toplumun tüketim olanaklarının artırılması, büyük sermayenin, ya da tekeli sermayenin etki alanındaki devletin uygulamaya koyduğu sosyal politikaların gerekçesiydi (Harvey, 1997: 155). Keynesçi ekonomilerle bir arada gelişen Fordist emek süreçleri refah devleti kurumları (örneğin toplu pazarlık rejimi ve sendikal örgütlenmeler) aracılığıyla sınıf mücadelesinin kurumsallaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu sürecin önemli aktörü olan devlet, büyük altyapı yatırımları, sermaye açısından stratejik ara malı yatırımları, toplumun refahını artırıcı sosyal maliyetleri üstlenmiş ve güçlü bir kamu ekonomisi oluşturmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında, merkez ve çevre ülkelerde ortak bir gelişme olarak görülebilecek kamu ekonomisinin gelişimi, özellikle 1930’larda tüm dünyayı kasıp kavuran ekonomik krizin ve korumacı devletin ekonomideki güçlü rolünü tartışmasız kabul eden bir anlayış olarak, savaş sonrası dönemde, teknolojik gelişmelerin de sağladığı imkânlarla mümkün olmuştur. Merkezde ve çevredeki tezahürleri farklı olmakla birlikte genellikle kamu iktisadi birimleri ülke ekonomilerinin ağırlıklı payını oluşturmuşlardır.

1970’lerle başlayan ve hali hazırda devam etmekte olan ikinci küreselleşme dalgası ve neoliberal politikaların uygulanması yukarıda aktardığımız sürecin tıkanıklığa girmesiyle hem bir iktisadi düzenlemeler silsilesi hem de etkin bir ideolojik-politik olgu olarak neo-liberalizmi gündeme taşımıştır. İçinde yaşadığımız bu süreç Yeldan (2011) tarafından ikinci küreselleşme evresi olarak tanımlanmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse: “tarihsel kapitalizmin beş yüzyıllık varlığı boyunca iki uzun dönemde iktisat, hegemonya siyasetinin dilini oluşturmuştur. Bu iki dönemden birincisi klasik liberalizm, ikincisi de neoliberalizm olarak anılmaktadır. Klasik liberalizm İngiltere’nin hegemonya dönemine, neoliberalizm ise 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve “küreselleşme” olarak da adlandırılan ABD’nin tehdit altında süregelen hegemonya dönemine tekabül eder” (Köse, Şenses, Yeldan, 2011: 116). Neo-liberalizmin iktisat politikaları bakımından iki temel önermesi ise kabaca şöyle ifade edilebilir: piyasaların deregülasyonu ve özelleştirme. Özellikle kalkınmanın, gelişmenin artık piyasa ekonomisinin devlet müdahalesinden arınmış kendi kendine dengeye gelecek yapısıyla sağlanabileceği yaklaşımı tüm dünyada ekonomik programların temelini oluşturmuştur. İktisadi bütünleşme (entegrasyon) ve küresel ekonomi gibi söylemler, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerinin girdiği krizin de bir sonucu olarak iyimser bir biçimde karşılanmış ve gerçekten kalkınmanın, gelişmenin tek yolu olarak görülmeye başlanmıştır.

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME SÜRECİ

1923-1954 Cumhuriyetin Kuruluşundan Dünya Ekonomisine Eklemlenmeye

Cumhuriyetin ilanı ile modern bir ulus-devletin kuruluşu ve ulusal bir ekonominin inşası yönünde kalıcı adımların atılması süreci başlamıştır. Cumhuriyetin Osmanlı’dan devraldığı ekonomik yapı için, dünya ekonomisi ile tarım ürünleri ve

madenler ihraç edip sınıai tüketim malları ithal eden bir ‘yarı-sömürge’ ülke nitelmesi uygun görünmektedir. 1953 yılına kadar süren dönemde dünya ekonomisi ile eklemleme biçiminde (tarım ülkesi olmak bakımından) köklü bir değışiklik yaşanmazken, ulusal bir ekonominin inşası ve ulusal bir burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından önemli adımlar atılmıştır. Ulusal ekonominin inşası ve burjuvazinin yetiştirilmesi bakımından, asıl olarak devletten aldığı çeşitli imtiyazlara (belediye hizmetleri, ulaşım, enerji, maden vb.) odaklanmış bulunan yabancı sermayeli kuruluşların millileştirilmesi ile burjuvazinin Türkleştirilmesi iki önemli adımdır. Burjuvazinin Türkleştirilmesinde de, özellikle iç ve dış ticarete önemli bir ağırlığa sahip olan gayrimüslim burjuvazinin çeşitli yollarla bu konumundan edilmesi ile tehcir, mübadele vb. uygulamalarla boşalan mülklere el konulması temel mekanizmalar olarak görünmektedir. Özel sermaye birikiminde ithal ikameci sanayileşme döneminin başlayacağı 1950'lere kadar bu süreç büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Ele alınan dönemde sermaye birikiminde ve burjuvazinin oluşumunda iki ana alan, iç ve dış ticaret ile büyük toprak sahipliğidir. Bunlara eklenebilecek olan diğer faaliyetler ise müteahhitlik, imtiyazlı şirketler, bankacılık ve sanayidir. Özellikle sonradan ülkenin büyük holdingleri durumuna gelecek olanların önemli bölümünün bu dönemde ticaretle uğraşanlar ya da üst düzey siyasi ya da yönetsel konumda bulunurken iş hayatına geçenlerden çıktığı görülmektedir (Buğra, 1995: 91; Boratav, 1991).

1923 sonrasında ve ulusal devletin kurulması ertesinde ulusal pazarın bütünleştirilmesine dönük çabalar belirginleşmiştir. Osmanlıdan ‘yarı-sömürge tipi’ bir ekonomi ve buna uygun olarak hammaddelerin limanlara ulaştırılması amacına uygun olarak planlanmış bir ulaşım ağı devralan Cumhuriyet yönetimi, iç pazarın bütünleştirilmesi çabasına uygun olarak ülkeyi demiryolu ağı ile donatmayı öncelikli hedeflerden biri olarak koymuştur (Tekeli, 1981: 370). Zira ülkenin bazı bölgelerinde (Marmara, Ege, Çukurova, Doğu Karadeniz) tarımsal üretim ihracata dönük olurken, başta İstanbul olmak üzere birçok kent, temel tüketim malları bakımından dışa bağımlı durumdaydı. Anadolu’nun iç ve doğu bölgeleri ise ulaşım altyapısının yetersizliği nedeniyle, ancak yakın kent ve kasaba pazarlarına açılabilirdi. Ülkenin demiryolu ağı ile donatılması iç pazarın bütünleştirilmesi konusunda önemli bir adım olmuştur (Sönmez, 1992). Bu dönemde izlenen temel politikalar, Türkiye’nin dünya ekonomisi ile bir ‘tarım ülkesi’ olarak eklemlemesinin derin izlerini taşır. Bu dönemde kentlerle etki alanındaki kırlar arasındaki bu işbölümü büyük ölçüde oturmuştur. Temelde tarımsal üretimden kaynaklanan artığa ticaret yoluyla el konulmasına dayanan ekonomik yapıda kentler, artığın sermaye birikimine dönüşme alanlarıdır.

1954-1980: İthal İkameci Sanayileşme

Türkiye’de sanayileşme politikalarının en baştan belirtilmesi gereken bir özelliği, diğer gelişmekte olan ülkelerle büyük paralellik göstermiş olmasıdır. 1980 öncesi dönemde birkaç Güney Doğu Asya ülkesi dışında kalan gelişmekte olan ülkelerle birlikte içe dönük bir strateji, 1980 sonrasında da giderek artan sayıda gelişmekte olan ülke ile birlikte piyasa ağırlıklı dışa açık model uygulamaya konmuştur. Bu bağlamda gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta ise, her iki dönemde de Türkiye’nin bu stratejileri ilk ve en kapsamlı bir biçimde uygulayan ülkeler arasında olmasıdır. 1980 sonrasında piyasa ağırlıklı dışa dönük sanayileşme stratejisinde olduğu gibi, 1930’lu yıllarda Türkiye, kimi Latin Amerika ülkeleriyle birlikte, ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin ilk temellerini atan ülkeler arasında yer almıştır (Şenses ve Taymaz, 2003: 2).

Türkiye tarihinde II. Dünya Savaşı’nın bitimi ile başlayan dönem pek çok bakımdan önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Sermaye birikim süreçleri ve egemen

sınıfların şekillenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturan ithal ikameci sanayileşme, aynı zamanda sermayenin ve emeğin, dolayısıyla nüfusun mekânda yeniden dağılımı bakımından belirleyici yenilikler getirmiş, ülke içindeki nüfus hareketlerine büyük ivme kazandırmıştır (Boratav, 1989: 86).

İthal ikameci sanayileşme politikalarına yönelmeye yol açan temel neden, 1945-1953 döneminde dışa açılan ekonominin kısa sürede tıkanmasıdır. Dünya ekonomisi ile tarımcı bir ülke olarak eklenilen bir yapıda dış dengenin kurulamaması, tüketim malları ithalatının sınırlanarak ithalatı ikame eden sınai yatırımlara yönelindiği yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu değişim, dünya ekonomisinin genel gelişme eğilimleri ile de uyumlu idi. Emperyalist ülkeler, bağımlı ülkelerin dış dengeyi kuramaması karşısında 1950’lerin ortalarından başlayarak bu ülkelerde doğrudan sanayi yatırımlarına yönelmeye başlamıştır (Gülalp, 1993: 34-35). İthal ikameci sanayileşme, gelişmiş ülkelerin bağımlı ülkelerin pazarlarına sızma konusunda geliştirdikleri yeni stratejidir.

İthal ikameci sanayileşme, ileri kapitalist ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasındaki işbölümünün önemli bir değişime uğraması anlamına geliyordu. Geri kalmış ülkeler dünya ekonomisine artık yalnızca hammadde kaynağı olarak eklenmiyor, ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme sürecine giriyordu. Teknoloji, yatırım malları ve ara mallarının ithal edildiği, nihai ürünlerin ise ülkede yerli-yabancı sermaye ortaklığı ile üretildiği bir sanayileşme (montaj sanayi) başlıyordu. Özellikle ülkenin dış ticaretini elinde tutan kesimler, ithal ettikleri malları, daha basit teknolojiye sahip olanlarından başlayarak ülkede üretmeye girişiyordu. Bu sınai gelişmenin özelliği, yabancı sermaye ortaklığıyla yine yabancı sermayenin teknoloji, lisans ve markalarıyla kurulması, ithal girdiye bağımlı olmasıdır. Ancak Türkiye’de ithal ikameci dönemde yabancı sermaye yatırımları önem kazanmaya başlamakla birlikte, hiçbir zaman beklenen ve davet edilen düzeye de ulaşamayacaktır. Yabancı sermaye yatırımlarının önceki dönemden farklılığı ise, altyapı yerine daha çok imalat sanayine yoğunlaşmış olmasıdır (Eser, 1993: 62-74).

1950’lerin ortalarına doğru başlayan ve 1960’tan sonra egemen politika durumuna gelen ithal ikameci sanayileşme, egemen sınıf bloğunu da yeniden şekillendirmiştir. 1970’lere doğru Türkiye’de artık holding biçiminde örgütlenmiş, hemen her sektörde faaliyet yürütebilen, banka sahipliği ile bütünleşen, TÜSİAD’da bir araya gelmiş, genellikle İstanbul’da üslenen, yabancı sermaye ile ortaklık yapan bir büyük burjuvazi oluşmuştur. Türkiye’de büyük burjuvazinin oluşum sürecinin temel özelliği, genellikle iç ve dış ticaretten sanayiciliğe ve bankacılığa geçiş biçiminde ortaya çıkması olmuştur (Şen, 1995). Devlet ve büyük burjuvazi üretim ve meta zincirlerinin genellikle büyük sermayeli yatırım gerektiren, ithal teknoloji, yüksek katma değerli aşamalarında; küçük ve orta büyüklükteki sermaye ise daha küçük ölçekli ve sermayeli yatırımla kurulabilen, emek-yoğun aşamalarında yer almıştır. Küçük ve orta ölçekli sanayi sermayesini de KİT’ler ve büyük sermaye etrafında gelişen, onlarla yan sanayi vb. biçimde eklenilenler ile yerel-bölgesel pazara dönük olanlar olarak ayırmak yararlı olacaktır. Zira KİT’ler ve büyük sanayi etrafında gelişen kesimler asıl olarak bunları izlerken, yerel olarak nitelenen kesimler daha çok pazara ya da hammaddeye yakınlık temelinde kurulmakta, Anadolu’nun pek çok kentinde ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de 1980 Dönüşümü ve Sermaye Birikim Süreçlerinde Yaşanan Gelişmeler

Son elli yıllık döneme sanayileşme stratejisi açısından bakıldığında da 1980 yılındaki ekonomi politika dönüşümü temel kırılma noktası olarak ön plana çıkmaktadır. Birbiriyle yakından ilişkili üç temel özellik 1980 sonrası dönemi önceki dönemden kalın çizgilerle ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, 1980 öncesi döneme damgasını vuran korumacı ve ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme politikalarının yerini ekonominin dünya ekonomisiyle daha yakından ilişkilendirilmesini ve bütünleşmesini amaçlayan dışa dönük politikalara bırakmasıdır. 1980 sonrası dönemi önceki

dönemden ayıran ikinci temel özellik, devletin ekonomi alanındaki rolünde gözlenen belirgin değişiktir. 1980 öncesinde devlet, sanayi sektörünün gelişmesinde başat bir rol üstlenmiştir. Kamu yatırımları aracılığıyla tüketim, ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının tümünde doğrudan üretici olarak ön plana çıkan devlet, özellikle 1960’lı yılların başında merkezi planlama uygulamasının başlamasından sonra özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesinde de çok önemli bir rol üstlenmiştir. Devlet, çeşitli dış ticaret ve kambiyo kontrolleri yanında, döviz kuru ve faiz oranlarının belirlenmesi, özellikle kamu bankaları aracılığıyla kredilerin belirli imalat sanayii dallarına ve küçük üreticilere yönlendirilmesi, kredi ve dış ticaret teşvikleri ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin ürettiği mal ve hizmetlerin düşük fiyattan sunulması yoluyla özel sektöre sağlanan avantajlar, bölgesel teşvikler ve yabancı sermaye üzerindeki denetimi aracılığıyla sanayi politikasında belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. 1980 sonrasında ise, bu gelişmelerin tam aksine, devletin sanayileşme sürecini etkileyen belli başlı bütün araçlarının elden çıktığı ve devletin rolünün hızla azaltıldığı bir döneme girilmiştir. 1980 sonrası dönemin üçüncü temel özelliği, sanayileşmeye ilişkin temel yaklaşımların ve politikaların oluşturulmasında dış dinamiklerin ön plana çıkmasıdır. Özellikle tam üyelik başvurusunun yapılmasından sonra AB ile ekonomik ilişkiler belirgin bir biçimde yoğunlaşmış olsa da 1980 sonrası dönemde bu konudaki belirleyici dış etkiler ağırlıklı Bretton Woods Kuruluşları’ndan kaynaklanmıştır. 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal politikalar sanayileşme süreci için de bütünüyle çok farklı bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Böylece, başta Dünya Bankası’yla imzalanan ve 1980’li yılların ilk yarısında uygulanan yapısal uyum anlaşmaları aracılığıyla olmak üzere Bretton Woods Kuruluşları’nın bu süreç üzerindeki etkisinin hemen her alanda hissedildiği bir döneme girilmiştir. Bu anlaşmaları ilk uygulayan ülkelerden biri olan Türkiye bu çerçevede uygulamaya koyması beklenen “yapısal reformlar”ı en az sapmayla uygulayan ülkeler arasında yer almıştır. Bu süreç içinde ekonominin dünya ekonomisiyle bütünleşme amacının bir parçası olarak, başta sermaye piyasası ve finans piyasaları olmak üzere çeşitli alanlarda serbest piyasa kurumlarının oluşturularak işlerlik kazandığı gözlenmiştir (Şenses ve Taymaz, 2003: 1-3).

Türkiye, 1954-1980 döneminde egemen olan ithal ikameci sanayileşme döneminde, sanayinin yüksek oranlı dışa bağımlı yapısı nedeniyle döviz ve dış borç krizleri biçiminde ortaya çıkan dış denge sorunları yaşamıştı. 1958 ve 1970’teki IMF anlaşmaları bunun sonucuydu. Bu krizler IMF’nin istikrar paketleri ile aşılarak ithal ikameci politikalara devam edilebilmişti. Ancak 1970’lerin sonlarındaki kriz, dünya konjonktürü nedeniyle çok farklı sonuçlara yol açtı. 1970’ler, dünya ekonomisinde kriz ve yeniden yapılanma dönemiydi (Eser, 1993: 62-65).

Gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında, 1950’lerin ortalarından itibaren yaygınlaşan ithal ikameci sanayileşme modeli temelinde doğan hiyerarşide, ‘yatırım malı-ara malı üreticisi-ihracatçısı/tüketim malı üreticisi-hammadde ihracatçısı’ biçimini alan farklılaşma, 1970’lerden itibaren ‘sermaye-yoğun mallar ihraç eden/emek-yoğun mallar ihraç eden’ biçimine dönüşmeye başlamıştır. Ancak uluslararası ticarete tam serbestiye henüz geçilmediği de akılda tutulmalıdır. Bu nedenle ne sanayinin bütünüyle azgelişmiş ülkelere taşınıp gelişmiş ülkelerin teknoloji üretimi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşması, ne de azgelişmiş ülkelerin ithal ikameci dönemde kurmaya giriştikleri otomobil gibi yüksek katma değerli sanayilerinin bütünüyle tasfiye olup emek/hammadde-yoğun sanayilerden ibaret kalması gibi ‘uç’ sonuçlar ortaya çıkmıştır. Öte yandan azgelişmiş ülkelerde gözlenen ‘yeni sanayileşme’ biçiminin bazı ülkelerle sınırlı olduğu da unutulmamalıdır (Hopkins-Wallerstein, 2000; Somel, 1996). Gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkelerin dünya sanayi üretimindeki paylarının değişimini nicel göstergelerle ifade etmek gerekirse, 1965’te % 85 paya sahip olan gelişmiş ülkelerin payı 1985’te % 82’ye gerilemiş, % 8 paya sahip olan

az gelişmiş ülkelerin payı aynı dönemde % 13’e çıkmış, % 6’ya sahip olan geri kalmış ülkelerin payı da aynı dönemde % 5’e düşmüştür (Gülalp, 1998).

1980’de uygulanmaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme modelinin Türkiye’nin imalat sanayini nasıl biçimlendirdiğine ilişkin çalışmalar, toplam yatırımlar içinde imalat sanayinin payının düştüğünü, kamu kesimi imalat sanayinden çekilirken, doğan boşluğun özel kesim tarafından doldurulamadığını, özel kesimin finans, ticaret, inşaat gibi alanlara yöneldiğini, sürecin Türkiye için genel olarak “sanayisizleşme” biçiminde geçtiğini, ihracata temel olan sanayilerin ağırlıkla 1970’lerdeki yatırımlara dayandığını, ihracatta sağlanan artışın iç talebin bastırılması, düşük ücret ve düşük tarım fiyatlarıyla sağlandığını, dışa açılmanın asıl artışı ihracatta değil ithalatta ortaya çıkardığını, sanayinin ithal girdilere olan bağımlılığının azalmadığını, dış borçların büyük artış gösterdiğini, sanayide önemli bir verimlilik artışı sağlanmadığını göstermektedir (Boratav ve Türkcan, 1993; Boratav, 1995; Erlat, 1998: 71-72; Eser, 1993: 90-164). Bunun sonucunda, OECD’nin 1998 verilerine göre, Türkiye’nin ihracatının ithalatı karşılama oranı, yüksek teknoloji mallarda % 10, orta-yüksek teknoloji mallarda % 23, orta-ilkel teknoloji mallarda % 77, ilkel teknoloji mallarda da % 225 olmuştur (Kazgan, 1999: 181). Bu veriler, Türkiye’nin dünya ekonomisi ile emek-yoğun mallar ihracatçısı bir ülke olarak eklemlendiğini ortaya koymaktadır.

İmalat sanayi ele alınırken incelenmesi gereken bir başka veri Türkiye’nin sınai üretiminin ne kadarının ihraç edildiğidir. Türkiye’nin imalat sanayi üretiminin ihraç edilen kesiminin oranı 1978’de % 6 iken, bu oran 1983’te % 11’e, 1992’de de % 18’e yükselmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 323). Büyük sermayeli grupların toplam ciroları içinde ihraç edilen kısmın oranı da 1990’ların ortalarına doğru % 10-11 dolaylarında olmuştur (Yalman, 1998: 158). Dolayısıyla, Türkiye’de 1980 sonrasında imalat sanayinin ağırlıkla iç pazara yönelik olmaya devam ettiği, ihracata dönük üretim yapan kesimin oranında bir miktar artış bulunmakla beraber, bunun egemen duruma geçmeye henüz çok uzak olduğu görülmektedir (Ataay, 2001). Dış tıkanma nedeniyle ihracata yönelmeye başlayan Türkiye’nin ilk sınai ihraç ürünleri de tekstil ve gıda ağırlıklıydı. Bunların dışında, özellikle 1990’lı yıllarla beraber elektrikli-elektriksiz makineler, demir-çelik, otomotiv yan sanayi, kimya gibi ağır sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payında da artış görülmektedir (Kazgan, 1999).

Özetleyecek olursak, Türkiye’nin 1980 sonrasında uluslararası işbölümünde daha yukarılara tırmanmasını sağlayacak önemli bir sınai atılım gerçekleştirmediği, gelişmenin ağırlıkla hizmetler sektöründe görüldüğü, imalat sanayinde dünya ekonomisi ile başta tekstil ve gıda olmak üzere emek ya da hammadde yoğun ürünler ile görece olarak yüksek katma değerli olsa bile teknoloji rantı tükenmiş ürünler ihraç eden bir ülke olarak eklemlendiği, sanayinin ağırlıkla iç pazara dönük üretime devam ettiği, döviz sağlamak ve istihdam bakımından tekstil ve turizm sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Kamu sektörünün imalat sanayindeki öncü konumundan uzaklaştırıldığı bu süreçte, büyük sanayinin görece olarak katma değeri daha yüksek, daha büyük sermaye gerektiren, yabancı ortaklı ve ağırlıkla iç pazara dönük üretimde yoğunlaştığı, küçük ve orta boy işletmelerin bir bölümünün ise emek ya da hammadde yoğun sektörler olan ve döviz kazanmak bakımından büyük öneme sahip olan gıda ve tekstilde uzmanlaştığı görülmektedir. Kısacası, Türkiye imalat sanayinin ihracata dönük büyümeye geçişte önemli bir başarı sağlayamadığı (Yalman, 1998; Boratav, 1995), 2000’li yıllara dönülürken sanayinin büyük bölümünün önemli ölçüde ithal girdiye bağımlı olması bakımından ithal ikameci yapının (ithalata rakip) orta aşamalarında, daha küçük bir bölümünün de ihracata dönük modelin ilk aşamalarında takılıp kaldığı söylenebilir. Bunda, yabancı sermayenin Türkiye’yi önemli bir yatırım üssü olarak görmemesi, yabancı sermaye yatırımlarının büyük ölçüde iç pazarı hedeflemesi de etkili olmuştur. Dolayısıyla, yabancı sermaye

yatırımları ile kalkınma umudu pek gerçekleşmemiştir denilebilir. Türkiye imalat sanayi henüz tam serbestleşmenin sonuçları ile karşılaşmış değildir.

1980 sonrasında burjuvazinin iç bileşenlerindeki dengeler bakımından nasıl bir değişim yaşandığına bakıldığında, sektörel açıdan finans ve ticaret sektörlerinin sanayi ve tarım aleyhine bir ağırlık kazandığı görülmektedir (Boratav, 1991). Ancak, bu söylenenler, yatay ve dikey bütünleşmesini tamamlamış büyük holdingler için geçerli değildir. Büyük sermayeli sanayinin 1980 sonrasında tekelleri-oligopolcü fiyatlama sayesinde kâr oranlarını önemli oranda artırdığı saptanmaktadır. Sanayi sektörünün finans ve ticaret karşısında gerilemesi daha çok küçük ve orta büyüklükteki sanayi sermayesi için geçerlidir. Dolayısıyla, asıl ağırlık değişiminin büyük sermaye ile küçük-orta ölçekli olanlar arasında yaşandığı anlaşılmaktadır. Bir başka boyut, sermayenin finans, turizm, inşaat, ticaret vb. hizmet sektörlerine yöneliminde önemli bir artış olmasıdır (Boratav, 1995: 170-185). Bu son gelişmeyi, büyük sermayenin ihracata dönük sanayileşmede ancak sınırlı bir başarı sağlayabilmesi nedeniyle hizmet sektörlerine yönelmesinin ve ülkeyi faiz ve rant sarmalına sokmasının sonucu olarak görmek gerekir. Sonuç olarak, 1980 sonrası dönemde sermayenin önemli oranda tekelleştiği, özellikle İstanbul’da üslenen, holding biçiminde örgütlenmiş, finans, ticaret vb. ayaklarını oluşturmuş, yabancı ortaklı kesimlerinin ağırlığını artırdığı görülmektedir. Bunun yanında, Türkiye’nin dünya ekonomisi ile eklemleme biçiminde yaşanan gelişmelere bağlı olarak, tekstil, gıda vb. emek ya da hammadde yoğun sektörlerde yoğunlaşan, dış pazarlara dönük üretim yapan, küçük-orta ölçekli bir sanayi sermayesi de gelişebilmiştir. Buna karşılık, kamu kesiminin imalat sanayi içindeki yeri önemli oranda gerilemiştir.

Türkiye’de 1980’le başlayan dönemde gerek dünya ekonomisi ile eklemleme biçiminde, gerekse burjuvazinin iç dengelerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomisi ile eklemleme biçimi bakımından dışa açılma, ithal ikameci politikalarla sanayileşme çabalarının sona erışı, uluslararası ekonomik işbölümünde emek ya da hammadde yoğun ürünler ihraç eden bir az gelişmiş ülke olarak yer alma özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede, dış pazarlara dönük üretim yapan bir sanayi oluşmaya başlamış, bu çerçevede bazı Anadolu kentleri sahip oldukları kimi avantajları kullanarak dönemi belli bir gelişme temposu yakalayarak değerlendirebilmiştir (Ataay, 2001).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Başlangıçta da vurgulanmaya çalışıldığı üzere dünya kapitalizminin geldiği noktayı ve hala tecrübe edilemeyen çok yönlü değişim ve dönüşümleri birlikte düşündüğümüzde Türkiye’yi bağımlılık ilişkisinden azade olarak ele alıp onun sanayileşme süreci üzerine değerlendirmeler yapabilmek pek kolay görünmemektedir. Başka bir deyişle Türkiye, dünya ekonomisinin mevcut konjonktüründen veya dönüşümünden bağımsız olarak ele alınamaz görünmektedir. Ancak bu zorluğa rağmen sanayileşme ve kalkınma bakımından bir takım imkânlarla işaret edebilmek her hâlükârda mümkün görünüyor. Çalışmanın başlangıcında da vurgulanmaya çalışıldığı üzere bu bağıntı saklı kalmak üzere, bu son kısımda Taymaz ve Şenses (2003) ile Eser’in (1993) çizdiği çerçeveye bağlı kalınarak Türkiye’nin ekonomik dönüşümü ve yeni bir sanayileşme stratejisinin çerçevesine/imkânlarına değinmeye çalışılabilir.

Eser’e göre Türkiye: “1990’lara ekonomik istikrarını sağlayamamış, sanayisi duraksamış, yatırım profili ve sektör tercihleri çarpıtılmış, gelir dağılımı ve sosyal dengeleri bozulmuş, kamu maliyesi sistemi iflas etmiş, dış ve iç borç tuzakına düşmüş olarak girmiştir” (Eser, 1993: 164). Ayrıca Şenses ve Taymaz’ın da belirttikleri üzere; 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal ekonomi politikaları, göreceli fiyat

hareketleri ile kaynakların etkin bir şekilde tahsis edileceği beklentisine, ekonomi politikalarının oluşturulmasında dış dinamiklerin ön plana çıkarılmasına ve devletin ekonomik alandaki rolünün daraltılmasına dayanmıştır. Neoliberal ekonomi politikaları, imalat sanayiinde 1960 ve özellikle 1970’li yıllarda gerçekleştirilen yapısal dönüşümün durmasına ve hatta 1960’ların başlarındaki yapıya dönülmesine yol açmıştır. Teknolojik yetkinleşme, nitelikli insangücü ve dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir sanayileşme yaklaşımı yerine, varolan karşılaştırmalı üstünlükler temelinde uluslararası ekonomi ile bütünleşmeyi hedefleyen ve özendirici bu politikalar sonucunda, tekstil gibi emek yoğun ve demir-çelik gibi fiyat esnekliği yüksek olan sektörler, düşük maliyet ve fiyat temelinde rekabetçi üstünlük kazanmış ve ihracat yapısı giderek bu sektörler üzerinde yoğunlaşmıştır (Taymaz ve Şenses, 2003: 12). Eser’e göre sermaye birikimi toplumun üretken olmayan kesimlerinin elinde yoğunlaşmış, bu durum yatırım profiline çarpıtılmasına neden olmuş ve ortaya “sanayisizleşme” (deindustrialization) sorunu çıkmıştır. Bu durum sanayileşmenin dinamiğini oluşturan imalat sanayiinde mevcut sermaye stokunun yıpranması ve teknolojik altyapısının eskimesi sonucunda sınai verimliliğin ve rekabet gücünün hızla zayıflamasına neden olmuştur (Eser, 1993: 165).

Gerek Taymaz ve Şenses gerekse de Eser’e göre, Türkiye’nin sanayileşmesi ve ekonomik gelişmesi açısından en önemli sorunlardan birisi ekonomide yapısal dönüşümün gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bu bağlamda söz konusu yazarların ortaklaşa bir biçimde vurguladıkları nokta, belirgin bir strateji veya program etrafında bir “yapısal dönüşüm”e gereksinim duyulduğudur (Taymaz ve Şenses, 2003: 10-13; Eser, 1993: 166). Tarım kesimi toplam istihdam içinde hâlâ çok önemli bir yer tutmaktadır. İmalat sanayii içinde de doğal kaynak ve emek yoğun sektörler büyük bir ağırlığa sahip olup 2000 yılında toplam istihdamın sırasıyla, % 27 ve % 40’ını oluşturmuştur. 1960 ve 1970’li yıllarda, sanayi yapısının dönüştürülmesinde kısmen başarı sağlanmış, emek-yoğun sektörlerin imalat sanayii istihdamındaki payı 1963 yılında % 40’dan 1977’de % 28’e düşmüş, buna karşılık ölçek-yoğun ve uzmanlaşmış sanayilerin payı aynı dönemde % 20’den % 35’e çıkmıştır. 1980 sonrası dönemde ise, emek yoğun sektörlerin düşük ücret temelinde ihracata yönelmesi ile birlikte, emek-yoğun sektörlerin istihdam payı 1990’lı yılların sonlarında tekrar % 40’lara ulaşmıştır. Ölçek-yoğun ve uzmanlaşmış sanayilerde ortalama ücretlerin, emek-yoğun sanayilerdeki düzeyin iki katından fazla olması bu temelde bir uzmanlaşmanın sanayileşme düzeyinin ötesinde emek gelirleri ve gelir dağılımı açısından anlamlı olduğunu göstermektedir. İmalat sanayiinin yapısına daha ince bir ayrıntı düzeyinde bakıldığında, 1980’li yılların başlarından bu yana uygulanan ihracat odaklı politikalar sonucunda ortaya düşük ücretli sanayiler üzerinde yoğunlaşan bir sanayi yapısı çıkmıştır (Taymaz ve Şenses, 2003: 12-13).

Taymaz ve Şenses ile Eser’in Türkiye’nin nasıl bir sanayileşme stratejisine gereksinim duyması gerektiği konusunda dile getirmiş oldukları öneri ve açılımları son derece anlamlı bulduğumuz belirtilmelidir. Söz konusu akademisyenlerin değerlendirmelerini ve çözüm önerilerine bakıldığında, olası bir yeni sanayileşme stratejisinin çerçevesi içerisinde a) devletin işlevsel bir role sahip olmasını, b) stratejik bir planlamaya gereksinim olduğunu, c) birbirinin karşıtı olarak algılanan ithal ikamecilikle ihracata dayalı gelişme eksenleri arasında sıkışmayan ikili bir gelişme stratejisini benimsemeyi, d) benimsenecek bu yeni stratejinin uygulanabilmesi için mevcut kurumsal yapılarda (DPT, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, TÜİK, Merkez Bankası, TUBİTAK) bir değişim ve yeniden örgütlenme modelinin hayata geçirilmesini önermektedir (Eser, 1993: 164-185).

Eser’in dile getirdiği perspektifle büyük ölçüde örtüşen Taymaz ve Şenses ise somut öneri ve değerlendirmelerini şu şekilde ifade etmektedirler; yazarlara göre; i) Üretim yapısında imalat sanayinin payının artması ve imalat sanayi içinde emek ve kaynak yoğun sektörlerden teknoloji ağırlıklı uzmanlaşmış sektörlerle doğru bir değişiklik hızla

büyüme ve gelişmeyle yakından ilişkili bir olgudur. Sanayileşme, ihracat, verimlilik ve büyüme yanında başta istihdam artışları yoluyla olmak üzere yoksulluğun hafifletilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve gelişmiş ülke saflarına katılabilmenin önkoşulu olması açısından da en temel toplumsal hedefler arasında yer alması ve hatta bunların ana eksenini oluşturması gereken bir amaç olmalıdır. ii) Sanayileşme başarısı, fizikî sermaye birikimi yanında eğitilmiş ve beceri düzeyi yüksek işgücünü ortaya çıkaracak beşeri sermaye yatırımlarının belirli bir hız ve etkinlikle gerçekleştirilebilmesiyle yakından ilgilidir. Özellikle son on beş yılda, teknolojik gelişme uluslararası rekabet gücü edinmenin en önde gelen koşulu haline gelirken çok sayıda gelişmekte olan ülkenin sınırlı ihracat piyasalarına yığılmış olması düşük ücret bazında rekabeti daha da güçleştirmiştir. Üstelik düşük ücret temelinde bir uzmanlaşmanın önemli bölüşüm sorunları yaratması da kaçınılmaz olmaktadır. Bu bölüşüm sorunlarının bir kısmının emek kesimi içindeki ücret farklılıklarından oluşması, eğitim yoluyla nitelikli işgücü arzının artırılmasını bu açıdan da gerekli kılmaktadır. iii) Sanayileşme sürecinde devlet çeşitli alanlarda doğrudan üretici olarak, belirli alanlarda da özel kesimi etkin bir biçimde teşvik ederek, yönlendirerek ve denetleyerek etkin bir rol oynayabilir. Bu alanların seçilmesinde dünya piyasalarındaki gelişmelerin yakından izlenmesi ve bu gelişmeler karşısında sektör hedeflemesinin esnek bir biçimde yapılması hayati bir öneme sahiptir. Belirlenen alanlardaki özel sektör teşviklerinin kısa sürelerle verilmesi ve başta dünya piyasalarında rekabet gücüne erişme olmak üzere önceden belirlenen hedeflere koşullu olması gerekmektedir. iv) Sanayileşme yolunda en çok mesafe kat eden gelişmekte olan ülkelerde dahi işçi sendikalarının uzun süre baskı altında tutulmuş olması, üretimin son derece olumsuz çalışma koşulları altında yapılmış olması ve devletin otoriter ve baskıcı bir tutum sergilemiş olması gibi unsurlar bu ülkelerin topyekûn bir model olarak seçilmesi konusunda titizlik gerekmektedir. v) Neoliberal politikaların birçok gelişmekte olan ülkede uygulamaya başlandığı 1980 sonrası dönem bu ülkelerde sanayileşmenin önemli ölçüde duraksadığı, sanayi üretim ve ihracat artışlarının ve yabancı sermaye girişlerinin az sayıda ülke üzerinde yoğunlaşarak yaygınlaşmadığı bir dönem olmuştur. Bu alanlarda başarılı bir performans sergileyen ülkelerin önemli bir kısmının ise sanayi yapılarında ara ve yatırım mallarına ve teknoloji ağırlıklı sektörlerle doğru bir yapısal değişiklik gösteremedikleri ve çok uluslu şirketlerin artan etkinliklerine karşın bu doğrultuda bir başarı sağlayamadıkları gözlenmiştir. vi) İmalat sanayiinin kısa dönem krizlerden en çok etkilenen sektörler arasında olduğu ve krizler sırasında başta KOBİ’ler olmak üzere önemli üretim ve istihdam kayıplarına uğradığı dikkate alınarak önceden acil önlemler geliştirme gereği konusunda yaygın bir görüş birliği oluşmuştur. Bu dersler ve sonuçlar açısından Türkiye deneyimine bakıldığında Türkiye’nin sanayileşme sürecinde önemli bir rol oynayan döviz kuru, faiz ve dış ticaret politikası ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlanması gibi araçlar yanında kamu yatırımlarını da bir araç olarak elinden çıkarttığı görülmektedir. Bu boşluğu doldurması beklenen, yerli ve yabancı özel yatırımların ise beklenen gelişmeyi gösteremedikleri anlaşılmıştır. Bunların da ötesinde, toplumsal gündemin, sanayileşme gibi derin tarihsel kökenleri olan önemli bir toplumsal amacı dahi unutturacak ölçülerde kısa döneme kilitlenmiş olması, kısa dönem istikrarsızlığın yatırımlar üzerindeki etkisinin de katkısıyla sanayileşme açısından çok olumsuz bir ortam oluşturmaktadır. Oysa, istihdamın çok önemli bir kısmının hâlâ tarımda ve geniş ve giderek genişleyen kentsel enformel sektör üzerinde yoğunlaşması, üstelik son yıllarda tarım politikalarındaki köklü değişikliklerin kentlere doğru yeni bir göç dalgasını körükleme olasılığı bu olumsuz gelişmeleri frenleyebilecek en önemli güç olan sanayileşmenin asla vazgeçilmemesi gereken bir hedef olarak önemine işaret etmektedir. Öte yandan, Türkiye’nin 1980 sonrasındaki olumsuz gelişmelere karşın sınıai üretim açısından gelişmekte olan ülkeler arasında hala ön sıralarda bir konuma sahip olması, son yıllarda dış piyasalarla artan ilişkilerinin de katkısıyla önemli bir

öğrenme süreci yaşamış olması, nitelikli insangücü gereksinimi karşılamak yolunda önemli bir gelişme göstermesi, geniş ve genişleyen bir iç pazara sahip olması ve belli başlı dış piyasalara yakınlık açısından önemli bir konuma sahip olması önemli avantajlar olarak görülebilir. Türkiye’nin sanayileşme olanakları açısından göz önünde tutulması gereken önemli bir unsur bugüne kadar inişli-çıkışlı bir görünüm sergileyen AB ile ilişkilidir. Bu ilişkilerin tam üyeliğe doğru bir gelişme göstermesi sanayileşme için bugünkünden çok daha olumlu bir ortamın ortaya çıkmasına katkıda bulunabilir. Mevcut sanayi yapısına derinlik kazandırarak istenen yapısal değişikliği gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği bugünden kestirilemeyeceği de bu ortamın yerli ve yabancı yatırımların artmasına yol açması beklenebilir. Kısa ve hatta orta dönemde neoliberal politikaların ve bu çerçevede uygulamaya konan uluslararası anlaşmaların ortaya çıkarttığı olumsuz koşul ve kısıtlar veri olarak alındığında Türkiye’nin 2000’li yıllarda izlemesi gereken sanayi politikaları birbiriyle yakından ilişkili iki ana hedef üzerine odaklanmalıdır: a) Mevcut sanayi yapısının dönüştürülmesi ve b) Tüm sektörlerde katma değeri yüksek ürünlerin ve faaliyetlerin geliştirilmesi. Başta sektörel politikalar ve teşvik politikaları olmak üzere eğitim, teknoloji ve KOBİ’lere ilişkin politikaların bu iki temel hedef doğrultusunda geliştirilmesine özen gösterilmelidir. Bu bağlamda, sektörel politikalar arasında başta uzmanlaşmış ve bilime dayalı sektörler olmak üzere katma değeri yüksek sektörlerin, gerekirse kamu girişimciliği yoluyla desteklenmesi ve geliştirilmesi, tekstil ve gıda gibi “geleneksel” sektörlerde yeniden yapılanmanın sağlanması, genel teşviklerin kaldırılması, uluslararası pazarlardaki rekabet gücünün korunması ve geliştirilmesi için aktif ticaret politikalarının uygulanması ve ürün ve süreç standartlarına uyum ve akreditasyon çalışmalarının yaygınlaştırılması ilk planda düşünülmesi gereken önlemler arasında yer almalıdır. Yabancı sermaye yatırımlarının da burada belirlenen hedeflere yönlendirilmesine özen gösterilmelidir. İşgücünün niteliğini artırmak ve yerel teknolojik yetenekleri geliştirmek amacıyla üniversite ve üniversite öncesi eğitim kademelerinde gerekli düzenlemeleri yapmak ve bunları sosyal sigorta sisteminin yaygınlaştırılması ve kaçakların engellenmesi ve firma içi/hizmet içi eğitim etkinliklerini özendirici önlemlerle desteklemek de öncelikli amaçlar arasında yer almalıdır. Bunlara ek olarak, genel destekler yerine seçici alanlarda KOBİ destekleri artırılmalıdır. Sanayileşme hedefine varmak için en yoğun çabanın bilim ve teknolojik gelişme alanlarında gösterilmesi gerekmektedir.

AR-GE faaliyetlerindeki en önemli sorunlar, araştırma programlarında i) kritik kütlelerin yakalanamaması, ii) sürekliliğin olmaması, iii) uzmanlaşmanın sağlanamaması ve iv) yurt içi ve özellikle yurt dışında araştırma ağlarının kurulamaması başlıkları etrafında özetlenebilir. 1990’lı yıllarda bu doğrultuda önemli adımlar atılmışsa da, teknolojik yenilik ve AR-GE faaliyetlerine ayrılan kaynakların son derece yetersiz olduğu açıktır. Örneğin, 1999 yılında GSMH’nın sadece % 0.6’sı düzeyinde olan AR-GE harcamaları, ABD, AB, Japonya, Güney Kore gibi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında (% 2-3) son derece düşüktür. Ayrıca bilişim ve iletişim teknolojilerine yatırım, ileri teknoloji sanayilerin payı gibi göstergeler açısından da Türkiye’nin konumu kaygı verici düzeydedir. Yine bu bağlamda bir diğer kaygı verici durum, işgücünün ortalama eğitim düzeyinin hala çok düşük olmasıdır. Teknoloji transferi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin tedbirler bağlamında, kamu AR-GE kuruluşlarının yeniden yapılandırılması, kamu alımlarında, özellikle askeri alımlarda, yerel AR-GE yeteneklerinin geliştirilmesinin, alımların belirli bir yüzdesinin AR-GE’ye ayrılması gibi önlemlerle özendirilmesi, kamunun, belirli alanlarda büyük AR-GE programları başlatması, AR-GE teşviklerinin sadece AR-GE projeleri için değil, kurumsallaşma ve araştırma ağlarının kurulması için de verilerek sürdürülmesi ve AB Çerçeve Programlarına etkin katılımın özendirilmesi için önlemler düşünülmelidir (Şenses ve Taymaz, 2003: 10-13).

Burada dile getirilen stratejilerin yaşama geçirilebilmesinin nihai olarak siyasal bir irade ve güce bağlı olduğu ise çok aşikârdır. Eser’e göre: “teknoloji alt yapısının

yenilenmesine dayandırılan (bir) gelişme stratejisinin toplumsal ve politik boyutlarının ihmal edildiği politikalarla yürürlüğe konulmasının olanaksız olduğunu belirtmek gerekir...sanyileşme tek başına bir hedef olmadığı gibi, sanayileşme stratejileri de yalnız teknoloji politikalarından ibaret değildir...sanayileşmeyi tarihsel ve toplumsal bir alanla ilişkilendirmek... (bunların) toplumsal güç ilişkilerinde yol açacağı değişiklikleri dikkate almak zorundayız” (Eser, 1993: 184-185). Şenses ve Taymaz’ın da haklı olarak vurguladığı üzere, bugünkü neoliberal politikaların oluşturduğu kısıtlayıcı çerçeve içinde bu önlemlerin sonuçlarını bugünden kestirmek kolay olmasa da Türkiye’nin sanayileşmiş ülke saflarına katılabilmesi için yetersiz kalacağı açıktır (Şenses ve Taymaz, 2003: 14). Bu nedenle de daha geniş kapsamlı bir sanayileşme atılımının temel unsurlarını neoliberal yaklaşımın sınırlarının ötesinde tasarlama gereği açıkça ortadadır.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (1992). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ataay, F. (2001). Türkiye Kapitalizminin Mekânsal Dönüşümü. *Praksis*, Sayı: 2, (53-96).
- Başkaya, F. (1997). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Yayınları.
- Berksoy, T. (1982). *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Boratav, K. (1989). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, K. (1991). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, K. (1995). *İktisat Tarihi (1981-1994)*, Editör: Sina Akşin, *Bugünkü Türkiye (Türkiye Tarihi, Cilt: 5)* içinde, İstanbul: Cem Yayınları.
- Boratav, K. ve E. Türkcan (der.) (1993). *Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Buğra, A. (1995). *Devlet ve İşadamları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duncan, M. (1981). *Microelectronics: Five Areas of Subordination. Technology and Labour Process* içinde, London: CSE Books.
- Erlat, G. (1998). Türkiye’de Dış Ticaret ve İstihdam. *DİE Çalışma İstatistikleri 1997* içinde, Ankara: DİE Yayınları.
- Eser, U. (1993). *Türkiye’de Sanayileşme*. Ankara: İmge Yayınları.
- Guterl, F. (1983). An Unanswered Question: Automation’s Affect on Society. *Spectrum*. No:103, (89-92).
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Gülalp, H. (1998). Sanayileşme İle Kalkınma Özdeş midir? Az gelişmişliğin Yeni Biçimleri. *Sanayi Kongresi’ 97* (bildiriler kitabı) içinde, Ankara: TMMOB-MMO.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hopkins, T. K. ve I. Wallerstein (der.) (2000). *Geçiş Çağı / Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, Çeviren: N. Ersoy, E. Abadoğlu, O. Akalın, Y. Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları.

- Kazgan, G. (1999). *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köse, H., Şenses, F., ve Yeldan, E. (der.) (2011). *İktisat Üzerine Yazılar I – Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Murray, R. (1995). Fordizm ve Post-Fordizm. *Yeni Zamanlar* içinde, Editör: Stuart Hall ve Martin Jacques. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları Yeni Sağ ve Ötesi*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özkazanç, A. (2011). *Neo- Liberal Tezahürler Vatandaşlık Suç Eğitim*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Saner, D. C. (1993). *Zenginler, Yoksullar ve Robotlar*. İstanbul: Bireşim Yayınları.
- Somel, C. (1996). Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma. *Toplum ve Bilim*, Sayı: 69. (82-107).
- Sönmez, M. (1992). *Doğu Anadolu’nun Hikâyesi*, 2. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Sönmez, M. (1998). *Bölgesel Eşitsizlik*, İstanbul: Alan yayıncılık.
- Suzuki-T, M. (1984a). Robots and Capitalism, *New Left Review*. No: 147, (109-121).
- Suzuki-T, M. (1984b). Sources of Conflict in the Information Society: Some Social Consequences of Technological Change in Japan since 1973. Conference Paper, published in *Asian Studies Association of Australia*.
- Şen, M. (1995). Türkiye Büyük Burjuvazisinin Anatomisi. *Toplum ve Bilim*, Sayı: 66. (46-68).
- Şenses, F. (1989). *1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme*. Ankara: Verso Yayınları.
- Şenses, F. (1996). *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. ve Taymaz, E. (2003). “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme, Ne Oluyor, Ne Olmalı?”, *Economic Research Center Working Papers, February*, METU: Ankara.
- Şenses, F. (2004). “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?”, *Economic Research Center Working Paper in Economic 04/09*, METU, Ankara.
- Tekeli, İ. (1981). Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekânsal Farklılaşması. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Planlama Özel Sayısı. (369-389).
- Uygur, Ç. (1992). *Dinozorların Krizi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Yalman, G. (1998). Sermayenin Yeniden Yapılanması, *Sanayi Kongresi ’97* (bildiriler kitabı) içinde, Ankara: TMMOB-MMO.
- Yeldan, E. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.